

**Тіло, секс, шлюб. Історія
інтимних стосунків в
українських традиціях**

КУПИТИ

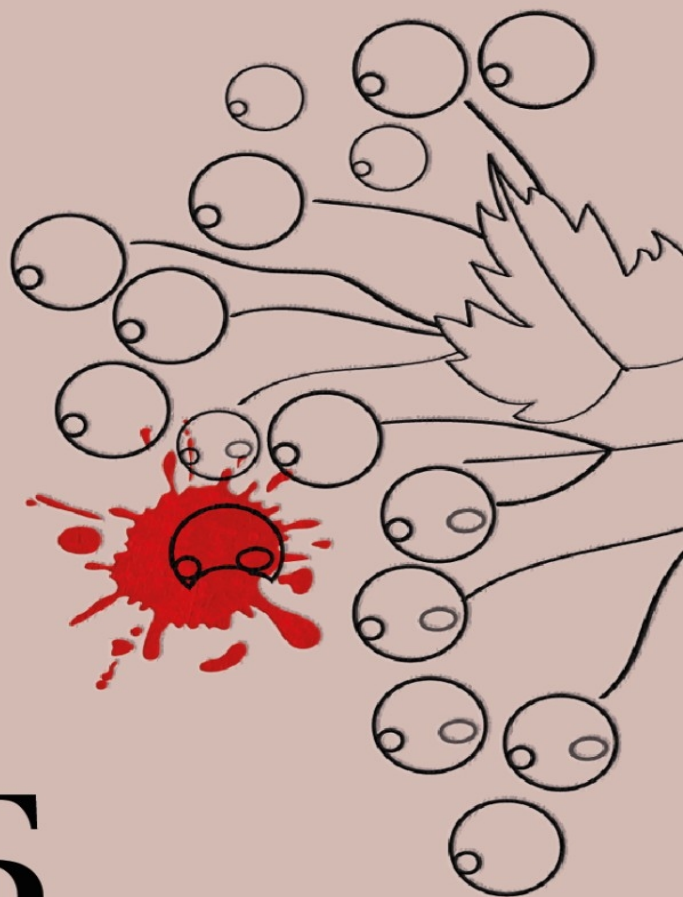
Дівоча честь і розпусні вечорниці. Весілля й обряд «комори». Повсюдні заборони та сороміцькі пісні. Картина того, якими були інтимні стосунки українців, справляє двояке враження, якщо спиратися лише на народний фольклор. Як же все було насправді і як ми кохалися?

У своїй новій книжці етнологиня Ірина Ігнатенко розповідає історію інтимних стосунків в українських традиціях. Яких чоловіків і жінок українці вважали красивими та бажаними, як знайомилися й до яких засобів «зваблення» вдавалися? У що одягалися наші прапрабабусі та як календар релігійних свят впливав на розклад гігієнічних процедур і секс? Які обмеження на інтимні стосунки були навіть у шлюбі? Чому замовчували зради та як по розбитих горщиках визначали майбутню кількість дітей?

Від перших обіймів до першої шлюбної ночі, вагітності, пологів, хвороб і позашлюбних стосунків. Авторка описує тодішнє ставлення до власного тіла й тілесності, особливості весільних обрядів і контрацепції, пологи та заборони.

Ірина Ігнатенко

ТІЛО СЕКС ШЛЮБ

ІСТОРІЯ
ІНТИМНИХ
СТОСУНКІВ
В УКРАЇНСЬКИХ
ТРАДИЦІЯХ

Ірина Ігнатенко

ТІЛО, СЕКС, ШЛЮБ

*Історія інтимних стосунків
в українських традиціях*

віхла

Київ · 2023

ВСТУП

Тривалий час історії сексуальності й тілесності у вітчизняній історико-етнологічній науці не існувало взагалі.

Радянська доба — час тоталітаризму, пригнічення особистості й, зокрема, сексуальності. Чого варта лишень усім нам добре відома фраза, що стала візитівкою тієї епохи: «У СРСР сексу немає». Справді, в радянський період будь-які теми, пов'язані з тілесністю й сексуальністю, було повністю усунуто з поля вітчизняної гуманітарної науки.

До встановлення більшовицького режиму питання сексуальності також не вилилися в напрямок наукових досліджень, хоча й з інших причин: у силу історичних обставин і відсутності власної державності українські історики й етнографи фокусували увагу насамперед на ідеях обстоювання незалежності України та активно досліджували народне життя, побут, звичаї, культуру тощо, вбачаючи в селянах ядро «справжнього» українця. До того ж більшість тогочасних дослідників зазнала впливу романтизму й міфологічної школи, що взагалі не передбачали фіксації «сороміцького». Їх цікавили здебільшого класичні теми в царині матеріальної (одяг, їжа, житло, господарчий реманент тощо) й духовної (вірування, звичаї, світогляд, фольклор тощо) культури. Саме тому українська історична наука має чимало важливих записів із цієї сфери та обмаль — з теми людської тілесності й сексуальності.

Та все ж, попри загальну тенденцію, дехто з тогочасних дослідників чудово розумів важливість і значущість «сороміцьких» тем (як їх тоді називали). Вчені-теоретики й етнографи-аматори фіксували та вводили в науковий обіг важливі матеріали, які ми можемо використати зараз, аби реконструювати історію сексуальних стосунків наших предків. Записана ними інформація сьогодні набуває особливого значення.

Серед найголовніших праць варто згадати дослідження Володимира Гнатюка, Федора Вовка, Катерини Грушевської, Пелагеї Литвиної--Бартош, Миколи Сумцова, Василя Кравченка, Марка Грушевського й Зенона Кузелі та багатьох інших. Частина цих праць опублікована в

тогочасних наукових збірниках і виданнях, частина — зберігається в рукописних фондах архівів України.

Отож саме завдяки плідній праці українських етнографів середини ХІХ — початку ХХ століть, а подекуди й науковій сміливості та наполегливості ми отримали в спадок унікальний і цікавий першоджерельний матеріал, який дає змогу наблизитися до тієї епохи та зрозуміти життя українців позаминулого століття.

Поміж тим маю зауважити: кожне джерело — важливе, але не є бездоганно об'єктивним. Тут може бути багато зауважень: чи справді наявні матеріали відображають світогляд тогочасних людей, чи це певна інтерпретація збирачів етнографічного матеріалу; чи не «редагували» останні (під кутом свого бачення) зібрані записи, залишаючи, приміром, те, що вважали значущим; чи не пріоритезували дослідники власні уявлення (або уявлення тогочасного суспільства), здійснюючи селекцію емпіричного матеріалу; чи точно відтворювали чоловіки-етнографи жіночий світ тощо.

Не останню роль в об'єктивності етнографічних джерел відіграє й контекст здійснення запису: опис обставин, середовища, в якому цей запис зроблений, реакція та манери оповідача тощо.

З упевненістю сказати, за яких обставин зроблений той чи інший запис та чи є він об'єктивним відтворенням тогочасних світоглядних уявлень і повсякденних практик, складно. Між тим наявний матеріал дає змогу принаймні зробити **спробу** реконструкції світоглядних уявлень, вірувань, пересторог, а також реальних практик, пов'язаних із сексуальністю та тілесністю, не претендуючи на стовідсотково достовірне віддзеркалення реальної ситуації.

Окремо хочеться звернути увагу читача на те, що джерела із запропонованої тематики є регіонально неоднорідними, а часом і взагалі поодинокими (зокрема, відомості про «притулу» — інтимну гру — є лише з Київщини); відтак важко зрозуміти, чи дослідники з якоїсь причини не фіксували такого роду матеріал, чи просто такої традиції не було. З огляду на це реконструйовані вірування й світоглядні уявлення, пов'язані з історією українського сексу, слід вважати радше припустимими, аніж безапеляційно ствердними.

Частина джерел — російською, бо тривалий час ця мова була офіційною для земель Російської імперії, куди входили й українські

етнічні землі; тому в цій книжці подано їх переклад українською.

До реконструкції сексуального життя наших пращурів також були також долучені й польові етнографічні записи, зібрані мною власноруч упродовж 2003–2007 та 2011–2013 років, а також матеріали інших дослідниць, серед яких вирізняються польові записи Оксани Кісь.

Інтерв'ю бралися й у наших сучасниць (на момент інтерв'ювання вік опитаних жінок коливався від 70 до 90 років), ці матеріали є важливими, адже дають змогу простежити тяглість традиції, з'ясувати, які звичаї залишилися в минулому, які трансформувалися, а які побутують і нині. Зрештою, «живі» історії дають поживу для роздумів: а що ж змінилося в царині приватного й інтимного життя українки за останні сто років?

Хронологічні рамки цієї книжки охоплюють останній період побутування традиційної, аграрної культури в доіндустріальну епоху, тобто середину XIX — початок XX століть. Соціальна верства дослідження — сільське населення. Географічні межі — українські території, які в зазначений час були у складі різних держав. Так, Галичина, Буковина й Закарпаття в XIX столітті перебували у складі Австрії та Австро-Угорської імперії. Правобережна Україна й Волинь (або, як їх ще називали, Південно-Західний край) після переділу Польщі відійшли до Російської імперії. Лівобережна Україна перебувала у складі Російської імперії з XVII–XVIII століть. З огляду на це певні традиції були характерними лише для окремих територій, тому періодично наша увага зосереджуватиметься на тому чи іншому конкретному регіоні, що буде зазначено у відповідному розділі разом з окресленням географічних меж побутування того чи іншого явища.

Завершити вступне слово хочу словами видатного фольклориста, історика, публіциста та літературознавця **Володимира Гнатюка** (1871–1926), який наголошував, що праці «сороміцького» змісту «не друкуються для панночок, ані для ціцькових дітей, ані для естетиків та моралістів, що стоять на рівні з ними в духовім розвою, а для людей, що бажають пізнати життя і творчість нашого народу у всіх його проявах»¹.

¹ Цитата за: Білий В. До характеристики акад. В. Гнатюка як збирача й дописувача // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. — Кн. 10. — Київ, 1927. — С. 239.

1. ДОШЛЮБНІ СЕКСУАЛЬНІ ПРАКТИКИ УКРАЇНЦІВ

Сьогодні, принаймні в цивілізованому світі, секс — особиста справа кожної людини. Наявність або відсутність статевого життя, позашлюбних дітей, офіційної сім'ї тощо здебільшого не впливає на статус особи в суспільстві. Проте так було не завжди. Ще донедавна дошлюбний секс у багатьох європейських культурах був суспільно заборонений, усіяко стигматизувався й засуджувався. Не обійшло це й українського традиційного суспільства.

Ризик дошлюбного сексу стосувався насамперед дівчат, адже був прямо пов'язаний з позашлюбною вагітністю та народженням дитини — безбатченка-байстрюка. Для традиційного українського суспільства така ситуація була вкрай небажаною, адже порушувала тогочасні суспільні устрої та норми, а також уявлення про правильний розвиток життєвого сценарію, де заміжжя й народжені у шлюбі діти були його невід'ємною частиною.

«Порушниця» зазнавала суворих покарань, осуду й ганьби одразу з того моменту, коли про її позашлюбну вагітність ставало відомо. Така дівчина вже не мала права ходити на зібрання молоді; її зовнішність змінювалася: голову покривали хусткою у спеціальний спосіб, яким вона маркувалася як та, що втратила «калину» до шлюбу (звідси назва — «покритка»).

Покритка вже не вважалася дівчиною, але й не була повноправною у стані жіноцтва, позаяк перейшла до нього «невдало» й «неправильно». Її розглядали як «нечисту» та небезпечну, тому намагалися максимально ізолювати від сільського соціуму: не запрошували на зібрання, свята, до виконання родильно-весільних обрядів тощо. Таким чином, покритка в соціумі була ізолюваною та небажаною особою, а її вчинок (позашлюбна вагітність) розцінювався як ганебний.

З огляду на величезний страх перед суспільним осудом і зневагою перспектива покаліченої долі інколи призводила до того, що дівчата намагалися позбутися вагітності різними методами², а подекуди й

самої новонародженої дитини, адже вона уявлялась уособленням усіх бід і нещасть.

2. КРАСА ПО-УКРАЇНСЬКИ: ЩО ОЗНАЧАЛО БУТИ КРАСИВИМ / КРАСИВОЮ ПОНАД 200 РОКІВ ТОМУ

У багатьох традиційних патріархальних спільнотах відповідати виробленим культурою і часом стандартам краси мало саме жіноцтво.

Річ у тому, що краса виступала основною «зброєю», яка дозволяла дівчатам покращити соціальний статус, зокрема через вдале заміжжя, а воно віками було для жінок чи не єдиною можливістю піднятися соціальною драбиною, здобути певний вплив і авторитет.

Саме тому у фольклорі більше йдеться про стандарти дівочої, аніж парубочої краси. Щоправда, остання згадується також. Розберімо детальніше й розпочнімо з розгляду питання: які дівчата вважалися красивими в українській традиційній культурі?

Насамперед варто зазначити, що неодмінним атрибутом дівочої привабливості була **довга товста коса**, яку дівчата намагалися ще й усіляко прикрасити: вплітали в неї різнокольорові стрічки, надягали вінок — штучний або із живих квітів тощо.

Вона ростом невеличка,
Ще й літами молода,
Руса коса до пояса,
В косі стрічка голуба.

Волосся було важливим компонентом не лише краси дівчини, а й маркером її цноти: носіння жінкою головного убору означало її заміжній стан. Після шлюбу, коли жінка починала жити статевим життям, їй заборонялося «світити волоссям», вона обов'язково мала накривати голову спеціальним головним убором — очіпком. Якщо дівчина втрачала цноту до шлюбу й народжувала дитину поза ним, то мусила покрити голову й не ходити простоволосою (ми вже згадували в попередньому розділі, що звідси й пішла назва «покритка»). Коли

жінку хотіли принизити за втрату цноти, зраду або дітовбивство, їй, поміж іншого, обрізали, підпалювали чи зголювали волосся:

...висічена пліткою і шельмована, а саме, підрізана у неї спідниця по пояс, а сорочка по груди, і волосся видерте, і вигнана публічно, яко справжня... за місто²⁵.

3. ДОГЛЯД ЗА ТІЛОМ, ВОЛОССЯМ ТА ОБЛИЧЧЯМ: ГІГІЄНА І КОСМЕТИКА В ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ

Як понад 200 років тому жінки-українки доглядали за власним тілом? Які засоби для цього застосовували? Які заборони, обмеження та застереження існували в традиційній культурі щодо гігієни та догляду за тілом? За якими критеріями тогочасні жінки конструювали свою зовнішність та з якою метою? Чи залежав зовнішній вигляд, догляд за собою від віку, сімейного статусу та інших соціальних чинників?

Розпочнімо з розгляду частоти миття тіла й засобів, які для цього використовували.

Спираючись на наявні джерела й дослідження, можна припустити, що традиційно миття тіла не було буденною справою, як сьогодні, а залежало від низки чинників: пори року, віку, статі.

Так, у теплу пору року українці купалися частіше, часто-густо використовуючи для цього природні водоймища: ставки, річки, озера тощо. Цікаво зазначити, що практика купання у водоймищах саме з метою миття тіла була добре відома в усій Європі, коли водна революція ще повною мірою не відбулася, а використання раковин і ванн було привілеєм суто заможних міщан.

В осінньо-зимовий період, коли водоймища були вже холодні й митися можна було лише вдома, процедура купання ставала часоємнішою й потребувала довшої підготовки. Зокрема, носіння значної кількості води з колодязя до хати, нагрівання її в печі, приготування купелі, сам процес купання тощо. З огляду на це українці (і жінки, і чоловіки) в холодну пору року повністю мили тіло орієнтовно раз на тиждень³⁹ (подекуди й рідше), переважно в суботу, напередодні неділі або ж великих церковних свят.

З матеріалів, записаних на Гуцульщині, дізнаємося про таке:

Чи милися, не милися, рідко милися, перед святами (перед Паскою, перед Різдом, перед святою неділею. Милися у цебрі⁴⁰, як хто хотів, як хто був «заношений». В хаті милися (діти

у той час ішли у другу хату)⁴¹.

Схожу інформацію знаходимо й у записах з Харківщини:

Поверх звичайних щоденних робіт, кожна хороша хазяйка-малоросіянка⁴² в суботу обов'язково [...] зігріє води (окропу) або щелоку (лугу), помие чоловікові й дітям голову та приготує всій родині чисту білизну. Малороси надягають чисту білизну в суботу на ніч і взагалі напередодні свята⁴³.

Обов'язкове миття тіла передбачалося перед найголовнішими календарними святами, особливо перед Різдвом і Великоднем.

Комплекс приготування до Великодня містив, зокрема, прибирання в хаті, у дворі, господі. Чистим напередодні свята мало бути й тіло людини. Всі ці дії виконували зазвичай у Чистий четвер. Традиція митися була пов'язана з віруваннями українців у те, що саме цього дня вода набуває особливих очисних і цілющих властивостей. Дуже рекомендували купатися «вразливим» категоріям — дітям і недужим на шкірні хвороби: висипи, екземи тощо.

У низці регіонів, приміром, на Волині, Буковині, Поліссі, широко побутував звичай вмиватися / купатися в Чистий четвер до схід сонця, саме на річці. Причому для успішного лікування висували кілька вимог, серед яких найважливішими були: викупатися якомога раніше, аби не «забрати» хворобу попередника; йдучи додому, в жодному разі не обертатися.

4. ЛЮБОВНА МАГІЯ, АБО ЯК УКРАЇНЦІ «НА ЛЮБОВ» ЧАРУВАЛИ

Ми вже згадували, що людина позаминулого століття жила за чітко виробленим життєвим сценарієм: «Народився / охрестився — одружився — народив і виховав дітей — помер». До того ж усе вищеперераховане потрібно було зробити вчасно. В протилежному випадку, якщо людина з тих чи інших причин випадала за межі «правильного» кола життєвого циклу (через безшлюбність, безпліддя, раннє вдівство тощо), вона вважалася ущербною, неповноцінною й ставала певним чином вигнанцем у суспільстві. Зазвичай такі особи не мали суспільної ваги, не брали активної участі в житті громади, залишаючись на її маргінесі.

Ми наголошували, що одним з найважливіших пунктів до виконання було вчасне одруження чи заміжжя: в ідеалі — до 20 років. Після цієї вікової межі люди традиційного суспільства вважалися «перестарками» й переходили в «групу ризику», що вибивалася з «нормального» кола життя.

Рекомендована література

Коли я нарешті
висплюся?. Як засинати
і прокидатися із
задоволенням

Сім етапів смерті.
Відверта сповідь
судмедексперта

Перейти до категорії
Науково-популярна література

КУПИТИ